

Ż Y C I E N A U K O W E

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Historia mówiona w kręgu nauk humanistycznych i społecznych”, Lublin, 7–8 XI 2013 r.

W dniach 7–8 XI 2013 r. na Uniwersytecie Marii Curie–Skołodowskiej w Lublinie odbyła się konferencja „Historia mówiona w kręgu nauk humanistycznych i społecznych”. Spotkanie, które zgromadziło dwudziestu ośmiu prelegentów z kraju i z zagranicy oraz licznych słuchaczy, zorganizowane zostało przez dwa instytuty Wydziału Humanistycznego UMCS: Instytut Filologii Polskiej i Instytutu Historii, we współpracy z Polskim Radiem Lublin (Studio Historii Mówionej). Stale rosnąca aktywność polskich uczonych oraz coraz większe zainteresowanie wśród młodych adeptów nauki *oral history* stanowiły asumpt do zorganizowania tego wydarzenia. Lublin jest jednym z głównych polskich ośrodków badawczych, w którym prowadzone są badania nad historią mówioną. Duże zasługi na tym polu ma również Ośrodek „Karta”. W roku 2009 powstało Polskie Towarzystwo Historii Mówionej, które cyklicznie organizuje spotkania warsztatowe, cieszące się dużym zainteresowaniem. Od 2011 r. Ośrodek Pamięć i Przyszłość rozpoczął wydawanie „Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej”. Wszystkie te cenne inicjatywy i przedsięwzięcia potwierdzają potrzebę prowadzenia pogłębionej refleksji nad powyższą problematyką.

We współczesnej humanistyce historia mówiona traktowana jest jako jeden z alternatywnych sposobów narratywizowania rzeczywistości minionej. W zderzeniu indywidualnych losów i doświadczeń świadka historii z „wielką historią” z podręczników upatrywana jest szansa na stworzenie nowej jakości w doświadczaniu świata oraz budowanie świadomości historycznej jednostek i całych zbiorowości społecznych. Wypracowanie wspólnej aparatury pojęciowej wydaje się jednym z najpilniejszych wyzwań stojących przed osobami parającymi się historią mówioną. Lubelska konferencja stanowiła doskonałą okazję do zbliżenia na tym polu. Obrady prowadzone były w formie plenarnej, co stworzyło ku temu dobre warunki.

Jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Jerzy Bartmiński (Uniwersytet Marii Curie–Skołodowskiej w Lublinie), który przedstawił obszerny referat „Historia mówiona — interdyscyplinarny moduł w programach uniwersyteckich?” Swój wywód rozpoczął od zdefiniowania historii mówionej i wprowadzenia rozróżnienia jakościowego na historię mówioną żywiołową i historię mówioną refleksyjną.

Zdaniem autora pierwsza z nich jest uniwersalną praktyką mówienia, opowiadania i tworzenia potocznych opowieści, które żyją w pamięci małych wspólnot rodzinnych, tworząc lepiej lub gorzej pamiętaną historię.

W oparciu o narracje żywiolowe powstaje historia mówiona refleksyjna jako działalność o charakterze naukowym, społecznym i kulturowym, która polega na gromadzeniu, utrwalaniu i udostępnianiu relacji, po uprzednim opracowaniu, szerszemu kręgowi osób zainteresowanych. Prelegent zwrócił uwagę na potrzebę wypracowania wspólnej metodologii badań w takich dziedzinach jak: teoria tekstu, dyskursu, komunikacji i oralności dla wszystkich podmiotów działających w tej przestrzeni badawczej. Jak zauważył, do tej pory każde ze środowisk: językoznawcy, dialektolodzy, folklorysty, etnografowie mowy, etnolingwiści, historycy, socjologowie itd., prowadzili badania w oparciu o wewnętrzne paradygmaty własnej dyscypliny. Prof. Bartmiński uznał brak wspólnej metodologii za podstawową przeszkodę w stworzeniu interdyscyplinarnego modułu nauczania uniwersyteckiego *oral history*. Postawił pytanie o wspólny mianownik, wspólną ramę teoretyczną, która umożliwiłaby podjęcie wspólnych działań na polu dydaktyki uniwersyteckiej. Udzielając odpowiedzi, wskazał na akt mowy i komunikację ustną. Jak zauważył, z samego predykatu „mówić” wydzielić można pięć pól zainteresowań historii mówionej: pole podmiotowe (kto mówi); pole odbiorcy (do kogo mówi); pole tematu (o czym się mówi); pole intencji i funkcji (po co się mówi); pole jakości przekazu (jak się mówi). Pola te mogą być w różny sposób zhierarchizowane i zagospodarowane na gruncie poszczególnych dyscyplin, w zależności od praktykowanych metod badawczych. Rozwijając rozumienie poszczególnych obszarów badawczych, zwrócił uwagę, że historia mówiona jest bardzo demokratyczna, gdyż „każdy ma swoją opowieść”, narratorami historii mówionej refleksyjnej mogą być zarówno jednostki wybitne, jak i prości ludzie. Kończąc swoje wystąpienie, wystosował apel do lubelskiego środowiska zajmującego się historią mówioną o nawiązanie dialogu i podjęcie wspólnych starań na rzecz stworzenia międzyinstytutowego, a nawet międzywydziałowego modułu dydaktycznego, który od kolejnego roku akademickiego mogłby zostać zaoferowany studentom UMCS, a także młodzieży szkolnej.

Następna uczestniczka, dr Marta Wójcicka (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej), wygłosiła referat „Historia mówiona — między historią a pamięcią zbiorową”. Rozpoczęła od podkreślenia, że badacze pamięci społecznej od początku zainteresowania tą problematyką definiują pamięć w odniesieniu do historii. Zaznaczyła również, że we współczesnej nauce toczy się spór o miejsce historii mówionej. Jedni sprowadzają ją do roli metody historiograficznej, inni widzą w niej formę pamięci zbiorowej. Powołując się na ustalenia Barbary Szackiej, wyróżniła dwa podejścia do pamięci zbiorowej: tradycyjne — w którym pamięć zbiorowa nie ma niezależnego statutu, i podejście ponowoczesne — w którym cała historia traktowana jest jako postać pamięci zbiorowej. Zaproponowała wprowadzenie rozróżnienia na stanowiska dezintegracyjne i integracyjne. W stanowisku dezintegracyjnym pamięć i historia traktowane są jako kategorie przeciwstawne, opozycyjne. Natomiast w stanowiskach integracyjnych podkreślane są wzajemne wpływy pamięci i historii. W dalszej części wystąpienia podjęła próbę określenia miejsca historii mówionej pomiędzy pamięcią a historią. Referentka dużo uwagi poświęciła również zdefiniowaniu historii mówionej oraz przedstawianiu relacji pomiędzy historią mówioną a typologią pamięci zbiorowej Jana Assmanna i Aleidy Assmann.

Sesję poranną zakończyło wystąpienie dr Marzeny Marczewskiej (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), która zaprezentowała referat „*Oral history* w badaniach językoznawczych”. Prelegentka przede wszystkim przedstawiła ewolucję historii mówionej od praktyki zapisywania wspomnień i wywiadów do złożonej, interdyscyplinarnej teorii badawczej. W dalszej części ukazała możliwości wykorzystania *oral history* w badaniach etnolingwistycznych. Obszernie omówiła również kwestie związane z badaniem głosów kobiet z perspektywy socjolingwistycznej. Odniosła się do specyficznego sposobu uczestnictwa kobiet w tworzeniu narracji. Jak zauważyła, kobiety znacznie częściej cytują konwersacje

i dialogi, używają mowy zależnej, co jej zdaniem wynika z różnic społecznych i kulturowych w używaniu języka. Zwróciła uwagę na różnicę w sposobach budowania narracji przez kobiety i mężczyzn. Poruszyła również performatywny aspekt historii mówionej.

Po wysłuchaniu wszystkich wystąpień głos zabrał prof. dr hab. Jan Pomorski, który przychylił się do wysuwanej przez prelegentów potrzeby podjęcia prac nad wspólną aparaturą pojęciową. Poparł również postulat uruchomienia interdyscyplinarnej specjalności i wprowadzenia jej do uniwersyteckiej oferty dydaktycznej. Zwrócił uwagę, iż w *oral history* ustność jest prymarna w stosunku do tekstu i nie da się zredukować doświadczenia językowego i uznać, że jest ono bardziej fundamentalne niż doświadczenie audiowizualne. Podkreślił, że we współczesnych teoriach kultury doświadczenie multimedialne uznawane jest za podstawowe.

W drugiej części obrad jako pierwsza głos zabrała dr Dobrochna Kałwa (Uniwersytet Warszawski). W wystąpieniu: „Świadek vs historyk. Wywiad ze świadkiem historii jako przestrzeń konfliktów dyskursów o przeszłości” zajęła się analizą miejsca i roli „wywiadu” we współczesnej kulturze pamięci. Skoncentrowała się zwłaszcza na różnych charakterach relacji, jakie mogą się wytworzyć pomiędzy historykiem, który przeprowadza wywiad, a świadkiem historii. Historyk może przybrać rolę eksperta w ustaleniu faktograficznej prawdy lub też może udzielać wsparcia dla kwestii wykluczonych z oficjalnego dyskursu. Zasadnicza część wystąpienia poświęcona została interakcjom pomiędzy stronami dialogu, a zwłaszcza sytuacjom konfliktu i rywalizacji między wiedzą ekspercką (historyka) a wiedzą autobiograficzną (świadka).

Następnie mgr Damian Gocół (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) wygłosił referat „Relacje historii mówionej a badanie narracyjnej tożsamości. Na podstawie narracji Haliny Górskiej”. Swoje przemówienie rozpoczął od zwrócenia uwagi na fakt, iż tożsamość nie jest jednolitym tworem, lecz ulega dynamicznym zmianom w ciągu życia człowieka, przez co przybiera formę opowieści biograficznej, w której narrator interpretuje wydarzenia z własnej przeszłości i stawia przed sobą nowe cele. W narracjach Haliny Górskiej wyodrębnił takie aspekty tożsamości, jak: językowe kształtowanie podmiotowości, opozycja swój/obcy, stereotypizacja, kształtowanie systemu wartości, wykorzystanie różnych punktów widzenia.

Z kolei dr Wiktoria Kudela-Świątek (Polskie Towarzystwo Historii Mówionej w Krakowie) w referacie „Bez niedomówień. O historii mówionej z perspektywy historyka i filologa” przedstawiła własne refleksje na temat powstających obecnie narracji *oral history*. W jej przekonaniu stanowią one społeczny sposób rozumienia świata. Zadaniem historyka jest natomiast wyodrębnienie z autobiograficznych opowieści konkretnych strategii dyskursywnych w oparciu o istniejące wzorce kulturowe, systemy wartości i modele zachowań przyjęte w danej kulturze. Historyk przede wszystkim powinien dokonywać wnikliwej oceny formy i treści zgromadzonych opowieści biograficznych. Autorka zwróciła uwagę, że we współczesnej historii mówionej nie ma miejsca na sztywne trzymanie się paradygmatów i metod poszczególnych dyscyplin. Podejście interdyscyplinarne jest w tym przypadku koniecznością.

Następnie dr Marta Karkowska i dr Piotr Filipkowski (Instytut Filozofii i Socjologii PAN) poruszyli kwestie związane z archiwizacją, udostępnianiem i ponownym wykorzystaniem materiałów z badań jakościowych.

Kolejną część konferencji otworzyło wystąpienie prof. dr hab. Jerzego Eislera (IPN Warszawa/Instytut Historii PAN Warszawa) poświęcone analizie relacji z perspektywy badacza PRL. Podkreślił przede wszystkim uprzywilejowaną pozycję badaczy dziejów najnowszych ze względu na możliwość pogłębiania prowadzonych badań o inne konteksty, niedostępne dla badaczy wcześniejszych epok, właśnie za sprawą wykorzystania przekazów ustnych. Zasadnicza część referatu poświęcona została na udzielenie odpowiedzi na pytanie: do czego potrzebne są relacje badaczowi dziejów PRL? Prof. Eisler wskazał obszary badaw-

cze, w których wykorzystanie historii mówionej jest niezbędne: gdy z różnych powodów nie powstały, czy też nie zachowały się dokumenty pisane oraz gdy podejmowane są próby odтворzenia wpływu poszczególnych osób na proces decyzyjny. Przekazy ustne niezastąpione są również w badaniach nad metodami działania aparatu represji.

W bliskości tematycznej pozostał referat dr. Mirosława Szumiły (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) „Relacje działaczy PZPR jako źródło historyczne”. Dokonana przez niego ocena przydatności wywiadów byłych członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jako źródła do historii PRL opierała się na zgromadzonych samodzielnie ankietach przeprowadzonych w związku z realizacją projektu: „Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970”. Prowadząc badania nad nieformalnymi mechanizmami aparatu państwowego w okresie Polski Ludowej, uznał historie mówione za źródło podstawowe, a niekiedy jedyne. Podstawowym problemem jest jednak nakłonienie byłych funkcjonariuszy partyjnych do szczerzej rozmowy. Ocenę przydatności relacji mówionych jako źródeł do dziejów PRL utrudnia często występująca u rozmówców tendencja do idealizacji roli własnej w strukturach partyjnych.

Prof. Andrzej Moroz (Rosyjski Humanistyczny Uniwersytet w Moskwie) omówił zagadnienie „Niszczenie cerkwi w okresie sowieckim: dwa spojrzenia”. Przede wszystkim poddał analizie dwa rodzaje tekstów o dewastowaniu cerkwi: spisane w latach 1990–2010 o charakterze legend, budowanych jako opowieści o karze dla świętych ojców, i zapisane w roku 1970 wspomnienia uczestników burzenia świątyń. W opowieściach o tych wydarzeniach, snutych z przeciwstawnych pozycji (ich uczestników i świadków) ujawniał się jednolity model postrzegania świątyni w życiu społeczności wiejskiej, na którego podstawie zbudować można krańcowo odmienne strategie zachowań i narracja.

Kwestie związane z weryfikowalnością *oral history* poruszone zostały w kolejnym referacie wygłoszonym przez dr. Marcina Kruszyńskiego (IPN Lublin). Tytuł wystąpienia brzmiał „Ile prawdy o przeszłości jest w ustnych relacjach pracowników uniwersytetu. UMCS w Lublinie (1944–1989) na podstawie przekazów kadry badawczej”. Problematyka analizy źródeł mówionych powstałych w środowiskach uniwersyteckich podjęta została również w następnym wystąpieniu. Mgr Anna Niderla (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) wygłosiła referat „Sytuacyjne zróżnicowanie tekstów historii mówionej (na przykładzie wybranych rozmów z byłymi rektorami UMCS)”.

Wieczorne obrady odbyły się w Studiu Historii Mówionej Polskiego Radia Lublin. Zgromadzeni słuchacze mogli wysłuchać dwóch referatów: red. Czesławy Borownik (Polskie Radio Lublin) nt. „Drugie życie mówionych historii, czyli słowo o tym, co ważne dla reportażysty” oraz Pauliny Ostrowskiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) „Jedna historia, wiele narracji. Co dziennikarz może uczynić z zebrany materiał”.

W drugim dniu obrad prof. dr hab. Halina Pelc (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) w wystąpieniu „Ocalić od zapomnienia — historia mówiona w pracy dialektologa” zaproponowała spojrzenie na *oral history* jako na międzypokoleniową wymianę kulturową, w której ważne są nie tylko treści przekazu, ale również ich forma. Badanie przekazów ustnych mieszkańców wsi jako typu transmisji kulturowej uznała za główny przedmiot zainteresowania współczesnej dialektologii.

Kolejni referenci podjęli tematy: „Historyczna pamięć i współczesny folklor. Na przykładzie opowieści ludowych mieszkańców dawnych osiedli żydowskich polsko-ukraińsko-białoruskiego pogranicza” (prof. Olga Bielowa, Rosyjska Akademia Nauki w Moskwie), „Zbiorowa narracja o wojnie w pieśniach żołnierskich z Lubelszczyzny” (mgr Sebastian Wasiuta, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej), „W poszukiwaniu prawdy o obrzędzie. Refleksje badacza terenowego” (dr Tomasz Rokosz, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), „Żywe źródło historyczne. Historia mówiona oczami... historyka” (mgr Paweł Wrona, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej), „Pamięć

destrukcji. Wspomnienia świadków cierpienia i zagłady Żydów lubelskich” (dr Marta Kupiszyn, Uniwersytet Marii Curie–Sklódowskiej), „Polacy na Bliskim Wschodzie a historia mówiona” (dr Janusz Kłapeć, Uniwersytet Marii Curie–Sklódowskiej).

Czynnikom warunkującym pamięć świadków historii poświęcone zostało wystąpienie Vitaliego Była (Państwowe Narodowe Muzeum–Rezerwat Historyczno–Kulturalny Nieśwież, Białoruś) „Wspomnienie o Panu. Ostatni nieświeccy Radziwiłłowie w pamięci dzieci ich byłych pracowników”. Materiał badawczy stanowiły relacje potomków pracowników majątków Radziwiłłów, zamieszkujących Nieśwież i okolice i urodzonych przed wybuchem drugiej wojny światowej. Analizy wykazały, że wbrew propagandzie sowieckiej w pamięci mieszkańców mikroregionu przetrwał obraz Radziwiłłów jako istotny element utraconego „złotego wieku”, po którym nastąpił czas katastrofy i cierpienia.

Pamięci miejsca poświęcony został również referat „Słodka przeszłość i gorzka teraźniejszość. Zmiana i pamięć w fabryce czekolady”, przygotowany przez mgr Karolinę Mikołajewską i dr Joannę Wawrzyniak (Akademia L. Koźmińskiego w Warszawie/Uniwersytet Warszawski). Poddane analizie zostały w nim narracje biograficzne pracowników zakładu E. Wedel, którzy doświadczyli prywatyzacji w latach dziewięćdziesiątych. Zakłady Wedla są szczególnie ciekawym przypadkiem do obserwacji procesu powstawania nowego ładu kapitalistycznego, gdyż były pierwszą w Polsce firmą sprywatyzowaną z udziałem inwestora zagranicznego. Badając, w jaki sposób pracownicy nadają sens zmianie, autorki badań wyszły od spontanicznych opowieści o Janie Wedlu, ostatnim właścicielu fabryki przed drugą wojną światową, którą potraktowały jako narzędzie opisu i krytyki nowego ładu kapitalistycznego.

Wieczorna część obrad w znacznej mierze należała do młodych adeptów *oral history*. Jako pierwsza głos zabrała mgr Marta Grudzińska ((Muzeum na Majdanku, Lublin) która wygłosiła referat „Wywiady z byłymi więźniami jako nośnik pamięci o losach ludzi i historii miejsca. Historia mówiona w Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku”. Zaprezentowana w nim została kolekcja nagrań audio i wideo wchodząca w skład zasobów Archiwum PMM, licząca obecnie ponad tysiąc nagrań.

Kwestie związane z obecnością historii mówionej w Internecie zostały omówione przez mgr. Łukasza Kijka i mgr. Piotra Lasotę (Ośrodek „Brama Grodzka — Teatr NN”, Lublin) w wystąpieniu „Program Historia Mówiona w „Ośrodku Brama — Teatr NN” w Lublinie jako forma ocalenia pamięci o Lublinie i Lubelszczyźnie — 15 lat działalności”. Relacje mówione stanowią integralną część portalu edukacyjnego Ośrodka, gdzie wraz z tekstami, materiałami ikonograficznymi i reportażami radiowymi współtworzą opowieść o konkretnych miejscach, ludziach, wydarzeniach. Tworzą tym samym internetowe archiwum pamięci o Lublinie i Lubelszczyźnie.

Kolejnymi zagadnieniami zajęli się: mgr Katarzyna Buczek i Joanna Majdanik („Biblioteka wspomnień” — przygoda studentów z historią mówioną”), mgr Damian Gocół i Anna Pasek („Narracje oralne jako przedmiot rejestracji i interpretacji”), mgr Michał Durakiewicz („Historia mówiona jako narzędzie w działaniach edukacyjnych”).

O podsumowanie dwudniowych obrad poproszony został przez organizatorów prof. dr hab. Jerzy Bartmiński. Wyraził słowa uznania dla prelegentów, którzy swoimi wystąpieniami wzbogacili o nowe treści toczącą się obecnie dyskusję nad miejscem i rolą historii mówionej. Szeroki zakres poruszanych tematów oraz wielość przyjmowanych przez badaczy metodologicznych założeń spowodowała, że licznie zgromadzeni słuchacze mogli zapoznać się z niebywale szerokim spektrum badań i opinii. Podkreślił, że sukcesem spotkania było zgromadzenie przedstawicieli różnych ośrodków i instytucji. Skala przedsięwzięcia potwierdziła, że Lublin słusznie uznawany jest za jeden z głównych ośrodków zajmujących się *oral history*.

Trudno w tak krótkim czasie od obrad konferencji określić, w jakim stopniu udało się dokonać zbliżenia w zakresie aparatury pojęciowej i metodologii badań w obrębie historii

mówionej. Przebieg konferencji skłania jednak do optymizmu. Można sądzić, że wysiłki środowiska naukowego w tym zakresie będą kontynuowane. Potrzebę pogłębionej refleksji w tej dziedzinie można uznać za wspólny wątek wygłoszonych podczas konferencji referatów.

Monika Bartosiak
Lublin